

Elnur Musayev (elnurnet@yahoo.co.uk)
Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğunun
Cinayət təqibindən kənar icraatlar idarəsinin rəisi

İNZİBATI XƏTALAR HAQQINDA QANUNVERİCİLİYİN TƏMƏLİ - ÇƏKİŞMƏ PRİNSİPI

İnzibati xəta haqqında qanunvericilik Avropa məkanında üzv ölkədən- ölkəyə bəzi xüsusiyyətləri ilə fərqlənsə də, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Avropa Məhkəməsi dəfələrlə bu mövzuda olan ərizələri öz icraatına qəbul etməklə yanaşı, bəzi hallarda bir sıra ərizəni bir icraatda toplayaraq təhlil və ümumiləşdirmə aparmaqla üzv ölkələrin milli qanunvericiliyində sistemli problemlər aşkar etmiş, fərdlərin konkret ərizələr üzrə problemlərini həll etməklə yanaşı ölkə qanunvericiliyinə dəyişikliklərin edilməsini tövsiyə etmişdir. Bu sahədə qanunvericiliyin qiymətləndirilməsi üçün əsasən mütənasiblik prinsipindən istifadə edilsə də, Avropa Məhkəməsi əsas problemlərini inzibati xəta haqqında qanunvericiliyin məhz cinayət hüququ ilə kəsişdiyi ərazidə aşkar etmişdir. Üzv ölkələri tərəfindən inzibati xəta sahəsinə aid edilsə də, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin normaları tətbiqinin hüquqi nəticələrinə görə cinayət xarakterli kimi tanınır və onların tətbiqi zamanı müvafiq təminatlar təmin edilməlidir. Əsas tələb, təbii olaraq Avropa Konvensiyasının ədalətli məhkəməyə dair 6-cı maddəsindən irəli gəlir. Avropa Konvensiyasına qoşularaq aparıcı prinsiplərin milli qanunvericilikdə əks olunması Azərbaycan xalqının şüurlu seçimi olduğuna görə, inzibati xəta haqqında ölkə qanunvericiliyi ulu öndər cənab Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında yazılmış Konstitusiyada öz əksini tapmış insan hüquqları üzrə aparıcı təminatların tələblərinə cavab verməlidir. Bu baxımdan inzibati xəta haqqında qanunvericiliyin məhkəmə icraatında tətbiqi ümumi qəbul edilmiş Avropa Konvensiyasının demokratiklik və plüralistlik prinsiplərinə, həmçinin Azərbaycan Konstitusiyasının insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində prinsiplərinə cavab verməlidir. Mövcud tədqiqatın məqsədi bu sahədə müqayisəli təhlil apararaq boşluqların üzə çıxarılmasıdır.

***Açar sözlər:** inzibati xəta, müqayisəli təhlil, cinayət hüququ, milli qanunvericilik, mütənasiblik prinsipi, presedent hüququ, insan hüquqları, məhkəmə icraatı.*

Tədqiqatın aktuallığı və elmi yeniliyi.

Azərbaycan Respublikasında 2000-ci ilin əvvəllərində əsas məəcəllələrin yenilənməsi cinayət və mülki hüquq sahəsində islahatları yeni müstəviyə qaldırdı. İnzibati xəta haqqında qanunvericilik nisbətən sonrakı müddətdə, 2016-cı ildə yeni İnzibati Xətalər Məcəlləsinin qəbul edilməsi ilə eyni miqyaslı islahatları yaşamışdır. Bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən biri məhkəmənin iştirakının artırılması olmuşdur. Lakin bir qayda olaraq inzibati xəta haqqında qanunvericilik barədə danışılarda və bu sahə tədqiq olunanda səlahiyyətli dövlət orqanları qismində icra hakimiyyətinin müvafiq səlahiyyətli şəxsləri tərəfindən həmin normaların tətbiqindən bəhs edilir. Bu cür müzakirə və tədqiqatlara təkan verən həmçinin son dövrdə möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə qanunvericiliyin və hüquq sisteminin humanistləşməsi kontekstində danışılır. Bəzi növ qanunsuz əməllərin cinayət qanunun təsirindən çıxarılması və məhkəmələrin yükünün azaldılması vektorlarından fərqli olaraq inzibati xəta haqqında qanunvericiliyin məhkəmə icraatı zamanı tətbiqinə ciddi konstitusion tələblərin şamil edilməsi bu tədqiqatı səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdəndir. İnzibati xəta haqqında icraatın cinayət-hüquqi icraatla müqayisədə sübutetmə standartlarında fərq olsa da, sübutetmə prosesinin özü eyni təminatların yerinə yetirilməsi ilə müşahidə olunmalıdır.

Tədqiqatın əsas məzmunu.

İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 2016-cı ildə yenidən qəbul edilməsi ölkəmizdə delikt hüququnun inkişaf etdirilməsi üçün zəmin vermişdir. Geniş dairədə qanunsuz əməllərin əhatə olunması ölkəmizdə qanunçuluq və qanunun aliliyi, xüsusilə də qanunsuz əmələ görə cəzanın labüdlüyü prinsipinin təmin olunması istiqamətində əhəmiyyətli addım olmuşdur. Yeni Məcəllənin qəbulu eyni zamanda hökumətin humanistləşmə doktrinasına uğurla inteqrasiya edildi, onun tərkib hissəsini formalaşdırdı (8).

İnzibati xəta haqqında qanunvericilik baş vermiş qanunsuz hərəkətlərə mütənasib, çevik və ictimaiyyətin tərəzində qətiyyətli cavab növüdür. Qanunsuz əmələ görə cinayət təqibinin başlanması, bir müddət istintaq sirri olaraq araşdırmanın nəticələrinin açıqlanmaması, bəzən istintaq müddətinin uzanması, sonrakı mərhələdə məhkəmə prosesinin baş tutması ictimaiyyətin gözündə ədalətin “ertələnməsi” kimi qəbul oluna bilər. Müqayisədə, inzibati xəta haqqında məlumatı prokuror tərəfindən baxılması, icraatın başlanılması haqqında qərarın qəbul edilməsi və ən qısa zaman ərzində, bəzən həmin gün tənbehin tətbiq edilməsi və ictimailəşdirilməsi qanunsuzluğa ən mütənasib cavab kimi qiymətləndirilir (8).

İnzibati xəta haqqında prosesin ilk baxışda sadəliyi, səlahiyyətli qurum dedikdə - qərar qəbul edən icra hakimiyyəti qurumunun az qala məhkəmə ilə bir tərəziyə qoyulması, sübut etmə standartının cinayət icraatı ilə müqayisədə aşağı olması inzibati icraatın, məhz məhkəmə prosesində baxılan inzibati icraatın ənənəvi cinayət, mülki və ya iqtisadi icraatlardan fərqli standartlara tabe olması barədə fikir formalaşdırma bilər. Ən böyük problem məhkəmənin konstitusiyada və ölkənin əsas qanunvericilik aktlarında arbitr funksiyası ilə yanaşı əlavə funksiyaları öz üzərinə götürə bilməsi haqqında yalnız fikirdir. Ələlxüsus, məhkəmənin müstəqilliyinin təmin edilməsi məqsədilə çəkişmə prinsipinin birmənalı təmin edilməsi inzibati prosesin əsas təminatlarından olmalıdır.

2017 və 2021-ci ildə İnzibati Xətlər Məcəlləsinə şərh verən Konstitusiyaya Məhkəməsi bu yalnız fikirlərin aradan qaldırılması, inzibati icraata baxarkən məhkəmənin müstəqilliyi, qərəzsizliyi və obyektivliyinin təmin edilməsi, bu məqsədlə çəkişmə prinsipinin bərkidilməsi əvəzinə prokuror nəzarətinə şərh verməyə cəhd göstərdi, bu şərh müasir hüquq sisteminizin aktual tendensiyalarını nəzərə almayaraq, keçmişin narahatçılığı ilə əsaslandırdı.

Tədqiqat belə nəticəyə gəlir ki, İnzibati Xətlər Məcəlləsinin tənzimlədiyi ictimai münasibətlərin həlli, istər böyük həcminə, istərsə də effektivliyinə görə səlahiyyətli qurum qismində icra hakimiyyəti orqanları və məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilməlidir (8). İl ərzində daxili işlər orqanları tərəfindən yüz minlərlə inzibati protokol və qərarın yazılması bunu təsdiqləyir. Lakin bu cür məsələlərin həlli, o cümlədən ağır növdə inzibati cərimələrin və digər tənbehlərin tətbiqi yalnız o halda legitim hesab edilə bilər ki, bu cür qərarlar məhkəmədə mübahisə edilə bilsin. İstər inzibati xəta haqqında icraata səlahiyyətli qurum qismində baxanda, istərsə də icra hakimiyyətinin vəzifəli şəxsi tərəfindən qəbul edilmiş qərardan şikayətə baxanda məhkəmə konstitusiyada nəzərdə tutulmuş bütün təminatlara cavab verən şəkildə məsələyə baxmalıdır. Bu zaman məhkəmə konstitusion arbitr funksiyasından başqa heç bir əlavə funksiyanı öz üzərinə götürə bilməz. İstənilən prosesə baxdığı halda, inzibati icraatda bir-birindən müstəqil fəaliyyət göstərən müdafiə və ittiham tərəfi məhkəmə prosesində iştirak etməlidir.

2016-cı ildə İnzibati Xətlər Məcəlləsi qəbul edilməklə özündə müasir Azərbaycan hüquq sisteminin əsas xüsusiyyətlərini əks etdirmişdir. Sovetlər hüquq sisteminin mirası hesab edilsə də, hazırki Məcəllə köklü dərəcədə əvvəlkindən seçilir. Yeni inzibati xətlər hüquq sistemini səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri məhkəmənin mərkəzi həkəddici roludur. Əvvəlki məcəllə ilə müqayisədə, hazırki Məcəllədə daha çox inzibati xəta üzrə icraatın aparılması məhkəmənin yurisdiksiyasına aid edilmişdir. Bununla yanaşı məhkəmə təminatı, yəni istənilən qərarın məhkəmədə mübahisələndirilməsi imkanı yeni İnzibati Xətlər Məcəlləsinin özəyini təşkil edir. Eyni zamanda xətlərin mütləq əksəriyyəti üzrə icraatların baxılması icra hakimiyyəti orqanlarına, yəni müəyyən mənada kvazi-məhkəmə və ya inzibatçı orqanlarına aid edildiyindən, onların qəbul

etdiyi qərarların legitimliyinin təmin edilməsinin yolu məhz onların istənilən qərarlarının məhkəmədə mübahisələndirilə bilinməsidir. Bir qayda olaraq kvazi-məhkəmə və ya inzibatçı qurumları dedikdə, biz bu terminin beynəlxalq hüquqda daha çox istifadəsinə rast gəlirik.

Məsələn, Tigninonun dediyinə görə, kvazi-məhkəmə orqanları dövlətlərin vəzifə və öhdəliklərinin şərhinə, onların aydınlaşdırılmasına və dəqiqləşdirilməsinə təsir göstərməklə maddi məsələlər üzrə qanunverici kimi çıxış edir, həm milli, həm də beynəlxalq məhkəmələr tərəfindən dövlətin öhdəliklərinin şərhində təsirli mənbə kimi çıxış edirlər, məhkəmə orqanları kimi, onlar da beynəlxalq hüquq normalarına riayət etməyi təşviq edir və potensial münaqişələri həll edir, lakin heç bir halda onların qərarları yekun və həlledici olmur (1). Bu baxımdan kvazi-məhkəmə və ya inzibati qurumun məhkəmə orqanı ilə münasibətini Somayajulu aydın izah edir: “Qanunvericiliyə əsasən, qərar vermə funksiyası məhkəmə, kvazi-məhkəmə və ya icra hakimiyyətinə verilə bilər. Məhkəmə qanuna uyğun olaraq qərarı verir. İnzibati qərar inzibati siyasətə uyğun olaraq qəbul edilir. Hakim hüquqi qaydalara və prinsiplərə uyğun olaraq düzgün həll yolunu tapmağa çalışır. İnzibatçı ictimai maraqlar baxımından ən məqsədəuyğun və arzuolunan həlli tapmağa çalışır. Eyni zamanda vurğulanır ki, inzibatçının və ya kvazi məhkəmənin qərarı səlahiyyəti aşdığı halda məhkəmə tərəfindən ləğv edilir (2). Qeyd olunanlar baxımından Azərbaycanın qanunvericiliyinin aparıcı beynəlxalq standartlara cavab verməsi aşkar görünür.

İnzibati xəta haqqında qanunvericiliyin üstünlüyü barədə danışarkən hüquq ictimaiyyətinə inzibati xəta haqqında qanunvericilik cinayət-hüquqi qanunvericiliyinə alternativ kimi təqdim edilir. Dövlət idarəçiliyinin əsas prinsiplərindən biri olan humanizm siyasətinə sadiqliyin və korrupsiyaya qarşı kəsərli mübarizəyə dair qətiyyətli siyasi iradənin növbəti bariz nümunəsi kimi Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 10 fevral 2017-ci il tarixdə imzalanmış “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcrid etmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” 2668 nömrəli Sərəncamı olmuşdur (17).

“Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 aprel 2019-cu il tarixli Fərmanı bu baxımdan həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatlarının uğurlu davamı kimi qiymətləndirilməlidir (17).

Respublikada həyata keçirilməkdə olan köklü məhkəmə-hüquq islahatlarının mühüm tərkib hissəsi olmaqla bu strateji sahənin gələcək inkişafı üçün prioritetləri müəyyən edən mühüm əhəmiyyətli sənədin imzalanması dövlət başçısı tərəfindən cinayət-hüquq siyasətinin liberallaşdırılması və cinayətlərin dekriminallaşdırılması məqsədilə imzalanmış 10 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamda icrası nəzərdə tutulan kompleks institusional, qanunverici və praktiki islahatların keyfiyyətə yeni mərhələyə keçid etməsinə mühüm təkan vermişdir (17).

Bir çox əməllər cinayət kateqoriyasından inzibati xəta kateqoriyası keçirilmiş, Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş böyük ictimai təhlükə törətməyən, ehtiyatsızlıqdan törədilən və bir sıra digər cinayətlər dekriminallaşdırılmış, ölkədə gedən iqtisadi-sosial proseslər nəzərə alınaraq, mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərin törədilməsi zamanı cinayət məsuliyyəti yaradan məbləğ beş dəfə, yəni, 100 manatdan 500 manatadək artırılmışdır.

Bununla belə inzibati xəta haqqında icraatın cinayət qanunvericiliyinə alternativ olaraq nəzərdən keçirilməsi məsələlərin həddən artıq sadələşdirilməsi kimi qəbul edilə bilər. İnzibati xəta haqqında icraatın sübut etmə standartlarının cinayət icraatından aşağı olması aşkar şəkildə qanunvericilikdə qeyd olunmasa da, icraatın mahiyyətindən irəli gələn məsələdir. Mülki icraatda olduğu kimi, anlaşılan haldır ki, inzibati xəta haqqında icraatda da işin hallarının sübut edilməsi cinayət icraatında olduğu kimi ağır deyildir. Lakin sübut etmə standartının daha aşağı olması qərarı çıxaran məhkəmənin fəaliyyətinin konstitusion standartdan aşağı olmasını əsaslandırır. Şaripovanın (Sharipova) apardığı tədqiqata əsasən müxtəlif növ məhkəmə icraatlarında (yəni cinayət, mülki, arbitraj və ya iqtisadi) qanunun və məhkəmə təcrübəsinin tələb etdiyi sübut etmə standartlarında ciddi fərqlər bir sıra prosessual institutların onların sahə üzrə həyata keçirilməsində tənzimlənməsinin unikallığını diktə edir. Sübut standartlarının həmin sahələrinin qanuni

tənzimlənməsinə təsir dairəsi isə sübut etmə vəzifəsi ilə məhdudlaşmır (3). Spesifik olaraq inzibati xəta haqqında icraata gəldikdə, Phippsə görə, bu sahədə “faktların sübutu “aydın və inandırıcı” standartı “ağlabatan şübhədən kənar” ilə “sübutların üstünlüyü” arasında bir yerdə olan ara standartdır” (4). Sübut etmə standartı arasında fərq bəlli olsa belə, sübut etmənin özündə hər hansı bir kompromis yolverilməzdir. İnzibati icraatın sübut etmə proseduru cinayət prosedurundan aşağı olsa da, prosesin təminatları eynidir. Yəni proses tərəflərin çəkişməsi, sübutların ardıcıl təklif edilməsi və məhkəmə tərəfindən həll edilməsi yolu ilə həyata keçirilməlidir.

Çəkişmə prinsipinin tərkib hissəsi iş üzrə ixtisaslaşmış və müstəqil müdafiə və ittiham tərəflərinin iştirakından ibarətdir. İcraat üzrə işin məhkəmədə təqdim edilməsi həmin iş üzrə halların qərəzsiz, obyektiv şəkildə topayan tərəfin ittiham tərəfində iştirakı iş üzrə obyektiv həqiqətin aşkara çıxarılmasının şərtidir. Maraqlı haldır ki, bəzən cinayət icraatı üzrə qəbul edilmiş və oturuşmuş praktikanın inzibati xəta haqqında işlərdə əksinə rast gəlmək olur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 315-ci maddəsinə əsasən, hakimiyyət nümayəndəsinə qarşı müqavimət göstərmə və ya zor tətbiq etməyə görə cinayət işi Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 215-ci maddəsinə əsasən prokurorluq orqanlarının istintaq yurisdiksiyasına aid edilsə də, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 535-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmama inzibati xətasına görə protokol xətanı aşkar etmiş orqan tərəfindən tərtib edilir, məhkəmə də həmin iş üzrə ixtisaslaşmış, qərəzsiz və müstəqil ittiham tərəfi olmadan qərar çıxarır (17).

Prokurorluğun iştirakının çəkişmə prinsipinin təmini baxımından həlledici rolunu nəzərə alaraq, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun 2017-ci ildə qəbul etdiyi qərar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 54.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair Konstitusiyaya Məhkəməsinin 31.01.2017-ci il tarixli qərarında “İnzibati idarəçilik” sahəsində inzibati münasibətlərinə istinad olunaraq bu sahədə qoruyucu normaların 2016-cı ildən qüvvəyə minmiş İnzibati Xətalər Məcəlləsində əks olunması qeyd olunsa da, həmin Məcəllənin özündə bir dəfə belə olsun “inzibati idarəçilik” sahəsində inzibati münasibətlərə istinad edilmir (17).

“İdarəçilik qaydalarını qorunması” anlayışından yalnız həmin Məcəllənin 2-ci maddəsində istifadə edilir (17), o da inzibati xətalər qanunvericiliyinin vəzifələri sırasında digər sahələrlə, yəni insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının, onların sağlamlığının, əhalinin sanitariya-epidemioloji salamatlığının, ictimai mənəviyyatın, mülkiyyətin, şəxslərin iqtisadi maraqlarının, ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyin, ətraf mühitin qorunmasının, qanunçuluğun möhkəmləndirməkdən və inzibati xətalərin qarşısının alınması kimi vəzifələri bərabər sadalanır.

Məhkəmə qərarına əsasən, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 54.2-ci maddəsinin birinci cümləsində sadalanan inzibati xətalərin təhlili göstərir ki, dövlət orqanları və ya təşkilatları, habelə onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən üzərlərinə qoyulmuş funksiyaların yerinə yetirilməsi zamanı dövlət mənafeələrinə, insanların hüquq və azadlıqlarına zərər vuran inzibati xəta törədildikdə prokuror bu inzibati xətalər üzrə icraatın başlanması haqqında qərar qəbul edir (8).

Qeyd olunmalıdır ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin prokurorun səlahiyyətlərini nəzərdə tutan 54.1-ci maddəsi və prokurorun hüquqlarını müəyyən edən 54.3-cü maddəsi bir-biri ilə sistemli əlaqədə olan və normativ vahidliyi ilə xarakterizə olunan müddəalardır(8). Belə olan halda, əgər prokuror inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat zamanı baş vermiş qanun pozuntusunu aradan qaldırmaq üçün vaxtında tədbirlər görməldirsə, onda məntiqlə istənilən icraatda iştirak edə bilməlidir.

Belə olan halda məntiqli bir sual ortaya çıxır. Əgər prokuror yalnız özü başladığı işlərdə iştirak edə bilərsə, niyə Qanunverici İnzibati Xətalər Məcəlləsinə “prokuror nəzarəti” anlayışını daxil etmişdir? Prokuror elə özü özünə nəzarət edəcəkdirsə, bu nəzarətə onun adının salınmasına nə ehtiyac var? Belə ki, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda qərar qəbul edən, o cümlədən eyni qurumda yuxarı vəzifəli şəxslərin siyahıları müəyyən edilmişdir (11) Belə olan halda İnzibati

Xətalər Məcəlləsinə polis nəzarəti, ekologiya nəzarəti, gömrük nəzarəti anlayışları da əlavə edilməlidir.

Digər tərəfindən, prokuror əgər iştirak edəcəyi işlər üzrə yalnız Konstitusiyaya Məhkəməsinin sadaladığı səlahiyyətləri yerinə yetirəcəksə, onda 54-cü maddədə öz əksini tapmış prokuror nəzarətini necə həyata keçirəcək. Maraqlı bir hal ortaya çıxır. İnzibati xətalər Məcəlləsinin 6.2-ci maddəsinə əsasən, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın təmin olunması tədbirləri tətbiq edilərkən qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunması yuxarı orqanların və vəzifəli şəxslərin idarə nəzarəti ilə, məhkəmə və prokuror nəzarəti ilə və şikayət etmək hüququ ilə təmin edilir. Məcəllənin 86.1.2-ci maddəsinə əsasən, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın təmin edilməsi tədbiri qismində inzibati qaydada tutmanın qanuniliyini yoxlamaq prokurorun səlahiyyətinə aid edilsə də, həmin iş üzrə icraatda prokurorun iştirakı nəzərdə tutulmur (8).

Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun Qərarında inzibati xətalara inzibati delikt kimi anlayış verilməmiş və inzibati xətalər qanunvericiliyinin səlahiyyətli orqanla fiziki, hüquqi və vəzifəli şəxslər arasında inzibati xətalara bağlı yaranan mübahisələri tənzimləməsi, bu münasibətlərdə əsas subyekt kimi səlahiyyətli dövlət orqanının çıxış etməsi göstərilmişdir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin yuxarıda qeyd edilən mövqeyi, yəni inzibati xətalara inzibati deliktlər kimi anlayış verilməsi sual doğurur. Belə ki, bir sıra hallarda (yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan xətalər, gömrük qaydaları əleyhinə olan xətalər və s.) inzibati xətalarda tərəflərdən biri kimi dövlət orqanları çıxış etsə də, yəni xətanın törədilməsi nəticəsində ictimai maraqlara ziyan vurulsa da, döymə, xırda talama, əmlakı məhv etmə kimi xətalarda tərəflərdən heç biri səlahiyyətli dövlət orqanı olmur.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu hesab etmişdir ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 54.3-cü maddəsinə uyğun olaraq prokuror inzibati xətalər haqqında işlərin baxılmasında iştirak etdikdə həmin işlər üzrə qəbul olunmuş məhkəmə qərarından və ya qəraradlarından yuxarı instansiya məhkəməsinə protest verə bilər (10). Belə olan halda, Konstitusiyaya məhkəməsi qeyd edir ki, Məcəllənin maddi normaları xəta növünü müəyyən etməklə inzibati idarəçilik sahəsində hər bir subyektin hüquq və qanuni maraqlarını təmin edir. İnzibati xətalər (inzibati delikt) qanunvericiliyi səlahiyyətli orqanla fiziki, hüquqi və vəzifəli şəxslər arasında inzibati xətalara bağlı yaranan mübahisələri tənzimləyir və bu münasibətlərdə əsas subyekt kimi səlahiyyətli dövlət orqanı çıxış edir. Qeyd olunanlar inzibati xəta haqqında qanunvericiliyin mahiyyətində özünü əks etdirmir. Məsələn üçün İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 157-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş döymə xətasına, yaxud 227-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş oğurluq (xırda talama) xətası fərdi fiziki şəxslər arasında baş verə bilər, bu xətadan əmələ gələn ictimai münasibətlərin subyektini olaraq əsas subyekt kimi səlahiyyətli dövlət orqanı çıxış edə bilməz (8). Səlahiyyətli dövlət qurumlarının funksiyası, əgər məhkəmə deyilsə, - kvazi-məhkəmə orqanıdır. Məhkəmə icraata baxanda da, təbii ki, öz funksiyasını yerinə yetirir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin mövqeyini təhlil etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin inzibati xəta haqqında işlərdə və ümumiyyətlə inzibati xətalər hüquq sistemində çəkişmə prinsipinin mərkəzi rolu aşkar şəkildə göstərilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin VII hissəsinə əsasən, məhkəmə icraatı çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilir. Çəkişmə prinsipi iş üzrə həqiqətə nail olmaq üçün işin bütün hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv müəyyənəşdirilməsinə xidmət edir. İş üzrə ədalətli qərar qəbul etmək üçün məhkəmə tərəflərin çəkişməsini, sübutların araşdırılmasında real iştirakını təmin etməli və digər prosessual hüquqlarını həyata keçirmələrinə köməklik göstərməlidir.

Çəkişmə prinsipinin əsasını həmçinin tərəflərin prosessual hüquq bərabərliyi prinsipi təşkil edir. Bu prinsipə görə, tərəflər öz hüquq və mənafelərini müdafiə etmək üçün hüquqi cəhətdən tam bərabər imkana malik olmalıdırlar. Tərəflərin prosessual bərabərliyi prosesin çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

“Məhkəmə araşdırması” anlayışı prosesin çəkişmə xarakterli olmasını tələb edir. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ prosesin çəkişmə xarakterli olması barədə fundamental hüququ özündə ehtiva edir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prossual Məcələsinin 32-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında cinayət mühakimə icraatı ittiham və müdafiə tərəfinin çəkişməsi əsasında həyata keçirilir (17). Cinayət prosessual qanunvericilikdə hər bir tərəf məhkəmədə təmsil olunması, hər bir tərəf məhkəmədə öz mövqeyini müdafiə etmək üçün bərabər hüquqlara və imkanlara malik olması, ittiham tərəfinin cinayət hadisəsinin baş verməsini, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin əlamətlərinin mövcudluğunu, bu əməlin törədilməsinə təqsirləndirilən şəxsin aidiyyətini, cinayəti törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasının mümkünlüyünü sübut etməsi, müdafiə tərəfinin cinayət təqibi ilə bağlı irəli sürülmüş ittihamı təkzib etməsi və ya cinayət prosesini həyata keçirən orqanın diqqətini təqsirləndirilən şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi və ya cinayət məsuliyyətini yüngülləşdirən halların mövcudluğuna cəlb etməsi tərəflərin çəkişməsinin məqsədi kimi təsbit edilmişdir.

Lakin, qeyd edilməlidir ki, məhkəmə icraatının çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsi cinayət mühakimə icraatında, mülki icraatda, o cümlədən inzibati prosessual icraatda təsbit edilsə də, Azərbaycan Respublikası İnzibati-Xətalər Məcəlləsində məhkəmə araşdırması çəkişmə xarakterli olması birbaşa müəyyən edilməmişdir.

Bu da, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin VII hissəsi, habelə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin tələbləri baxımından uyğunsuzluq təşkil edir.

Lakin bununla belə inzibati icraat üzrə məhkəmə icraatının çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsi cinayət-prosessual qanunvericiliyinin analogiya üzrə inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat prosesində tətbiqini istisna etməməlidir.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyinin analogiya üzrə inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat prosesində tətbiqi istisna edilmir. İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 6.3-cü maddəsi inzibati xətalər qanunvericiliyinin analogiya üzrə tətbiqinə məhdudiyət qoysa da, bu, həmin hüquq sahəsinin maddi hüquq normalarına (məsuliyyəti müəyyən edən normalara) aiddir. Lakin qanunun analogiya üzrə tətbiqi o zaman mümkündür ki, oxşar prosessual münasibətlər inzibati xətalər qanunvericiliyində müvafiq norma ilə tənzimlənməsin. (10).

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsində məhkəmə araşdırmasının çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsi təsbit edilmişdir. (Ruis-Mateos İspaniyaya qarşı işi)

Avropa İnsan Hüquqları üzrə Məhkəməsinin yanaşmasına görə “inzibati məcburetmə tədbirləri”ni, əsasən, “geniş mənada cinayət hüququ” doktrinası adlandırmaq olar. (5) Bu doktrina dövlətlərin cinayət əvəzinə inzibati ittihamlar tətbiq etməklə AİHM işinə baxılmasından yayına bilməmələrini təmin etmək məqsədi daşıyır (Laşmankin və başqaları Rusiya Federasiyasına qarşı” (AİHM-in 02.07.2017-ci il tarixli qərarı).

Avropa İnsan Hüquqları üzrə Məhkəməsi inzibati hüquq pozuntu hesab edilən cərimə ballarını, hüquqdan məhrum edilmə kimi cərimə ballarını, nəqliyyat vasitəsinin idarə edilməsi hüququnun məhdudlaşdırılmasını, yol hərəkəti qaydaları pozuntularını, ictimai asayişin pozulmasını, sosial təminat üzrə qanunvericilik əleyhinə hüquq pozuntularını Konvensiyanın 6-cı maddəsinin tələbləri baxımından cinayət hüququ aspektinin tətbiq dairəsinə daxil etmişdir (7) (Lutz Almaniya qarşı, Şmautzer Avstriya qarşı; Maliqə Fransaya qarşı işlər). Bununla əlaqədar digər işlərə də nəzər salına bilər (12, 13, 14, 15, 16)

Azadlıqdan məhrumetmə cəzası növündə sanksiya, hətta qısa müddətə tətbiq edilsə belə, demək olar ki, avtomatik olaraq «cinayət» sanksiyası sayılır (Zaytsevs Latviya qarşı).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə görə hər kəsin azadlıq hüququ vardır. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrumetmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər (6). Beynəlxalq hüquq normalarında da azadlıq hüququ əsas insan hüquqları arasında özünəməxsus mühüm yer tutur. “İnsan Hüquqları

haqqında Ümumi Bəyannamə”nin 3-cü maddəsinə görə hər bir şəxsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır (18). “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 9-cu maddəsinin birinci bəndinə əsasən hər bir insanın azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var. Heç kəs zorla həbs və yaxud dustaq edilə bilməz. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş əsaslar olmadan və müvafiq proseduralara əməl olunmadan azadlıqdan məhrum edilməməlidir (19). BMT Baş Assambleyasının 9 dekabr 1988-ci il tarixli qətnaməsi ilə təsdiq edilmiş “Formasından asılı olmayaraq saxlanılmağa və tutulmağa məruz qalmış bütün şəxslərin müdafiə prinsipləri Toplusu”nun ikinci prinsipində deyilir: “...həbs, tutulma və ya azadlıqdan məhrum etmə yalnız qanunun müddəalarına ciddi riayət etməklə səlahiyyətli vəzifəli şəxslər tərəfindən və yaxud bu məqsəd üçün qanunla müvəkkil olunmuş şəxslər tərəfindən həyata keçirilir”. Azadlıq hüququ ən əhəmiyyətli və əsas insan hüquqlarından biri kimi dünyada hamılıqla və birmənalı qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası da bu hüququ beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq təsbit etmişdir.

Tutulma və ya həbsə alma “inzibati sanksiya” və ya “cinayət sanksiyası” kimi diferensiallaşdırılması müddətlərə görə müəyyən edilmişdir.

Hər hansı şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması müddətləri inzibati hüquqpozmanın törədilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının inzibati hüquqpozmalar haqqında qanunvericiliyi ilə, cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar isə Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat üzrə əldə edilən nəticələr.

İnzibati xəta haqqında işlərə icra hakimiyyətinin vəzifəli şəxslər və məhkəmələr baxır. Bu icraatlara şamil edilən standartar eyni ola bilməz, çünki məhkəmədə baxılan işlər insan hüquqlarının əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur və bu zaman xüsusi təminatlar mövcud olmalıdır. İcraat növündən asılı olaraq daha sərt və ya yüngül sübutetmə standartı tətbiq olunsada, hər bir qanunsuz əməl sübuta yetirilməlidir və bu tərəflər əsasında baş verən çəkişmə prinsipinə uyğun həyata keçirilməlidir.

Mövcud vəziyyətdə bir sıra inzibati xəta üzrə inzibati tənbeh qismində Avropa Məhkəməsi tərəfindən “cinayət sanksiyası” hesab edilən inzibati həbs tənbehi tətbiq edilsə də, bu tənbeh çəkişmə nəticəsində tətbiq edilmir. İşə baxan hakim müstəqil arbitr funksiyasını yetirməklə yanaşı işdə ittiham tərəfinin olmadığını nəzərə alaraq öz üzərinə ittihamın funksiyasını da götürür, onun qərəzsizliyi şübhə altına düşür. Odur ki, inzibati xətlər haqqında işlərə baxan məhkəmələrin qərəzsizliyinə kifayət qədər təminat verən mexanizm formalaşdırılmalıdır.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin inzibati xətlərin cinayət əməlləri kimi təsnifləşdirilməsinə yanaşması inzibati məsuliyyətə cəlb edilmiş şəxslər üçün prosesual təminatların təmin edilməsi məsələlərini aktuallaşdırır.

İnzibati xətlər haqqında işlərə məhkəmədə baxılan zaman həqiqətə nail olmaq üçün işin bütün hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv müəyyənləşdirilməsi, nəticə etibarlı ilə iş üzrə ədalətli qərar qəbul etmək məqsədilə məhkəmə icraatı çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməlidir.

İstinadlar:

1. Tignino, Mara, Quasi-Judicial Bodies (February 22, 2016). Research Handbook on the Theory and Practice of International Law-Making, Catherine Bröllman, Yannick Radi (eds.), (Edward Elgar 2016), Forthcoming, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2736143>
2. Prof. D. S. N. Somayajulu, Quasi-judicial Decisions (1989), Cochin University Law Review, Volume 13, Pages 151, Cochin University Law Review, Cochin. <http://dSPACE.cusat.ac.in/jspui/bitstream/123456789/10841/1/Quasi-Judicial%20Decisions.PDF>
3. Sharipova, Aliya R. The Standards of Proof as the Basis for Differences in the Regulation of Similar Institutions of Criminal, Civil, Arbitration and Administrative Proceedings, Volgograd Volume 20, Ed. 1, (Apr 2, 2021). DOI:10.15688/lc.jvolsu.2021.1.20
4. CE Phipps, The Presumption of Administrative Correctness: The Proper Basis for the Clear and Convincing Evidence Standard - Fed. Cir. BJ, 2000 - HeinOnline
5. Шишкина Ольга Евгеньевна. Ответственность за административные правонарушения: стандарты еспч и Российская практика. Азиатско-Тихоокеанский регион: экономика, политика, право, vol. 21, no. 3, 2019, pp. 135-141.
6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası - <https://e-qanun.az/framework/897>
7. İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası
8. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalar Məcəlləsi - <https://e-qanun.az/framework/46960>
9. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 54.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair Konstitusiya Məhkəməsinin 31.01.2017-ci il tarixli qərarı
10. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 132.1.2 və 53-cü maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 2021-ci il 11 noyabr tarixli Qərarı
11. “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalar Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-ci il tarixli 795 nömrəli Fərmanı
12. CASE OF RUIZ-MATEOS v. SPAIN (Application no. 12952/87) (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57838%22%7D>)
13. CASE OF MALIGE v. FRANCE (68/1997/852/1059) (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58236%22%7D>)
14. CASE OF SCHMAUTZER v. AUSTRIA (Application no. 15523/89) (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57945%22%7D>)
15. CASE OF LUTZ v. GERMANY (Application no. 9912/82) (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57531%22%7D>)
16. CASE OF ZAÏCEVS v. LATVIA - Application no 65022/01 (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22002-2579%22%7D>)
17. <https://e-qanun.az/>
18. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
19. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

Elnur Musayev (elnurnet@yahoo.co.uk)
Head of the Department of the Department of Non-Criminal
Proceedings of the General Prosecutor's Office of the Republic of Azerbaijan

THE BASIS OF LEGISLATION ON ADMINISTRATIVE OFFENSES IS THE PRINCIPLE OF EQUALITY OF ARMS

Although the legislation on administrative offenses varies from country to country in some specific ways across the European area, it is of particular importance from the point of view of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights. The European Court has repeatedly accepted applications on this topic, and in a number of cases has collected a number of applications in one process, analyzed and summarized them, identified systemic problems in the national legislation of member countries, resolved the problems of individuals on specific applications, and recommended changes to national legislation. Although the principle of proportionality is mainly used to assess legislation in this area, the European Court has found its main problems in the area of intersection of legislation on administrative offenses with criminal law. Although it is classified as an administrative offense in member countries, the provisions of the Code of Administrative Offenses are recognized as criminal by virtue of the legal consequences of their application, and appropriate guarantees must be provided for their application. The basic requirement follows naturally from Article 6 of the European Fair Trial Convention. Since accession to the European Convention is a conscious choice of the people of Azerbaijan and a reflection of the guiding principles in national legislation, the country's legislation on administrative offenses must meet the requirements of the leading human rights guarantees reflected in the Constitution written in accordance with the Convention. Under the leadership of the great leader Heydar Aliyev. In this regard, the application of legislation on administrative offenses in judicial proceedings must comply with the principles of democracy and pluralism of the generally accepted European Convention, as well as the principles of the Constitution of Azerbaijan in the field of human rights protection. The purpose of this study is to identify gaps in this area through a comparative analysis.

Keywords: administrative error, comparative analysis, criminal law, national legislation, principle of proportionality, case law, human rights, trial.

Эльнур Мусаев (elnurnet@yahoo.co.uk)
Руководитель департамента вне-уголовного производства
Генеральной Прокуратуры Азербайджанской Республики

ОСНОВА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ – ПРИНЦИП СОСЯЗАТЕЛЬНОСТИ

Хотя законодательство об административных правонарушениях различается от страны к стране по некоторым особенностям на европейском пространстве, оно имеет особое значение с точки зрения Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод и прецедентного права Европейского суда по правам человека. Европейский Суд неоднократно принимал заявления по данной теме, а в ряде случаев собирал в одном процессе ряд заявлений, анализировал и обобщал их, выявлял системные проблемы в национальном законодательстве стран-членов, решал проблемы частных лиц по конкретным заявлениям, и рекомендовал внести изменения в национальное законодательство. Хотя принцип соразмерности в основном используется для оценки законодательства в этой сфере, Европейский суд нашел свои основные проблемы в сфере пересечения законодательства об административных правонарушениях с уголовным правом. Хотя в странах-членах он классифицируется как административное правонарушение, положения Кодекса об административных правонарушениях признаются уголовными в силу правовых последствий

их применения, и при их применении должны быть предусмотрены соответствующие гарантии. Основное требование естественным образом вытекает из статьи 6 Европейской конвенции о справедливом судебном разбирательстве. Поскольку присоединение к Европейской конвенции является сознательным выбором народа Азербайджана и отражением ведущих принципов в национальном законодательстве, законодательство страны об административных правонарушениях должно отвечать требованиям ведущих гарантий прав человека, отраженных в Конституции, написанной в соответствии с Конвенцией. под руководством великого лидера Гейдара Алиева. В связи с этим применение законодательства об административных правонарушениях в судебном разбирательстве должно соответствовать принципам демократии и плюрализма общепринятой Европейской конвенции, а также принципам Конституции Азербайджана в области защиты прав человека. Целью настоящего исследования является выявление пробелов в этой области путем проведения сравнительного анализа.

Ключевые слова: административная ошибка, сравнительный анализ, уголовное право, национальное законодательство, принцип соразмерности, прецедентное право, права человека, судебное разбирательство.